artykuł

https://doi.org/10.18778/2082-8675.29.01

Natalia Kopeć

Na betonie kwiaty nie rosną: Rola zieleni w przestrzeniach miejskich

Słowa kluczowe: tereny zieleni, tekst kultury, jakość życia, dostęp do zieleni, charakter miejsca

Abstrakt: W dobie postępujących zmian klimatu powszechny dostęp do terenów zieleni traktowany jest w badaniach nad jakością życia na równi z dostępem do pozostałych usług, które są zapewniane w obszarach zurbanizowanych. Tereny zieleni zapewniają bioróżnorodność, miejsca do wypoczynku i rekreacji, budują niepowtarzalny charakter miast, pomagają w redukcji stresu oraz pozytywnie wpływają na stan psychiczny użytkowników. Tematyka ta poza literaturą fachową znajduje odzwierciedlenie także w licznych tekstach kultury. Jako cel w niniejszym artykule przyjęto zatem konfrontację tekstu kultury z ustaleniami literatury naukowej w zakresie jakości i poziomu życia w miastach w kontekście terenów zieleni. Punktem wyjścia do zaprezentowanych rozważań był tekst utworu muzycznego pt. „Na betonie kwiaty nie rosną". Kolejne wersy tego utworu zostały zinterpretowane z wykorzystaniem wiedzy płynącej z literatury naukowej. Na tej podstawie stwierdzono, że spostrzeżenia występujące w rozważanym tekście kultury są zbieżne z nurtami widocznymi w badaniach łączących jakość życia z dostępnością terenów zieleni, jak również pozostają wciąż aktualne z punktu widzenia decyzji podejmowanych przez wielu włodarzy polskich miast i miasteczek.

© by the author, licensee University of Lodz – Lodz University Press, Lodz, Poland. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license CC-BY-NC-ND 4.0 (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Wstęp

Współcześnie, w obliczu intensywnych przemian urbanizacyjnych, kryzysów migracyjnych, gospodarczych, jak i ograniczeń, które wynikały ze stanu pandemii COVID-19, obserwuje się coraz większy zwrot w kierunku badań dotyczących wpływu, jakie tereny zieleni wywierają na jakość życia. Dostęp do otwartych terenów zieleni, wyposażonych w bogatą infrastrukturę towarzyszącą, jest w dobie postępujących zmian klimatu traktowany w odniesieniu do poziomu życia na równi z dostępem do pozostałych usług zapewnianych w strukturach urbanistycznych (Fransen et al., 2020). Jednakże ciągły postęp i rozwój techniczno-cywilizacyjny niewątpliwie prowadzą do ograniczenia możliwości obcowania z przyrodą, budując tym samym tęsknotę za terenami otwartymi, „bezcennym" środowiskiem i czystym otoczeniem.

W myśl przepisów Ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Ustawa, 2004) terenami zieleni są „tereny urządzone wraz z infrastrukturą techniczną i budynkami funkcjonalnie z nimi związanymi, pokryte roślinnością, pełniące funkcje publiczne, a w szczególności parki, zieleńce, promenady, bulwary, ogrody botaniczne, zoologiczne, jordanowskie i zabytkowe, cmentarze, zieleń towarzysząca drogom na terenie zabudowy, placom, zabytkowym fortyfikacjom, budynkom, składowiskom, lotniskom, dworcom kolejowym oraz obiektom przemysłowym". Odwołując się natomiast do definicji słownika języka polskiego PWN, terenami zielonymi są „grunty pokryte roślinnością służące mieszkańcom miast jako miejsce wypoczynku" (PWN, 2023). Powyższe sformułowanie budzi jednakże wątpliwość, czy tereny zieleni stanowią krąg zainteresowań badaczy i publicystów jedynie w zakresie obszarów miejskich. Faktycznie, większość dostępnych opracowań koncentruje się na roli terenów zieleni w odniesieniu do jakości życia mieszkańców miast. Rzadziej można natomiast spotkać opracowania odnoszące się do terenów zieleni urządzonej na obszarach wiejskich. Jednocześnie gminy wiejskie czy miejsko-wiejskie w swojej strukturze przestrzennej posiadają dominujący udział tych obszarów. Jednakże duża podaż terenów zielonych może wiązać się z niedocenianiem roli tych obszarów. Pełnią one jednak kluczową rolę w kształtowaniu lokalnego krajobrazu. Dodatkowo pozytywnie wpływają na tworzenie warunków dla sportu i rekreacji mieszkańców gmin (Pielesiak, 2017). Tereny zieleni umożliwiające szeroki kontakt ze środowiskiem naturalnym pomagają w redukcji stresu oraz pozytywnie wpływają na stan psychiczny (Ryńska, 2011). Powszechny dostęp do terenów zieleni pozwala na codzienny odpoczynek na świeżym powietrzu, budowanie więzi rodzinnych, czy oddawanie się pasjom. Dodatkowo, jak

wynika z badań przeprowadzonych w Holandii, dzieci, które miały łatwy dostęp do terenów zieleni oraz uprawiania aktywności na świeżym powietrzu, odznaczały się lepszym zdrowiem niż ich rówieśnicy, którzy tego dostępu nie posiadali lub był on w znacznym stopniu ograniczony (Ryńska, 2011). Tereny zieleni, w głównej mierze zieleni urządzonej, nadają miejscom niepowtarzalny charakter oraz podnoszą jakość życia lokalnej społeczności (Chojecka, 2014). Zieleń postrzegana jest zatem jako jeden z kluczowych czynników, który oddziałuje na postrzeganie wizerunku i *genius loci* miejsca. Ponadto szeroki dostęp do otwartych terenów zieleni rozważa się na równi z dostępem do podstawowych usług, co z kolei przekłada się na dobrą jakość życia (Zachariasz, 2006).

Zagadnienia te poza tekstami popularnonaukowymi oraz literaturą fachową znajdują odzwierciedlenie również w tekstach kultury, omawiających konkretne doświadczenia przestrzenne ludzi, takich jak wiersze, sztuka uliczna, czy teksty piosenek reprezentantów różnych pokoleń. Współczesne podejście do świata, które w głównej mierze opiera się na rozumie instrumentalnym, pozostaje obojętne na duchowe aspekty ludzkiej rzeczywistości. Niemniej warto czerpać wiedzę o otaczającej przestrzeni również z tekstów kultury, w tym tych wywodzących się z nurtu ekopoetyki (Fiedorczuk & Beltrán, 2020).

Jako cel w niniejszym artykule przyjęto zatem konfrontację tekstu kultury z ustaleniami literatury naukowej w zakresie jakości i poziomu życia w miastach w kontekście terenów zieleni. Aby wskazać, jakie doświadczenia przestrzenne niesie za sobą przebywanie społeczności zarówno w obszarach zielonych, jak i zurbanizowanych terenach pozbawionych powierzchni biologicznie czynnych, dokonano analizy tekstu utworu muzycznego Wojciecha Kordy pt. „Na betonie kwiaty nie rosną" (Kibow, 2014). Utwór ten – autorstwa polskiego zespołu wokalno-instrumentalnego Niebiesko-Czarni oraz wokalisty Wojciecha Korda – został wydany w 1969 roku. W tamtym momencie zespół liczył trzech kompozytorów: Zbigniewa Biegańskiego, Zbigniewa Podgajnego oraz Wojciecha Kordę. Tekst piosenki o przesłaniu ekologicznym, z zawierającym przestrogę refrenem, skierowany był do ówczesnej młodzieży. Nie spotkał się jednak z aprobatą władz (Halber, 2014). Tymczasem, po ponad pięćdziesięciu latach beton, wielokrotnie wybrzmiewający w teście piosenki, wciąż przykuwa uwagę zarówno lokalnych władz, jak i społeczności. Między innymi za sprawą książki autorstwa Mencwela (2020) popularność zyskało określenie „betonoza" stosowane w odniesieniu do przestrzeni publicznych, gdzie beton i/lub wyroby betonowe zostały użyte w nadmiernych ilościach (Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego, 2019).

Wyniki

Żegnacie pola zielone
Żegnacie rzeki przejrzyste
Człowiek was skazał na niedolę
Na wieczną nieczystość
Choć tam niezdrowe powietrze
Zatrute dymem z kominów
I zakażony nasz wietrze
Strontem nam płuca wentyluj

Pierwsze takty utworu odwołują się do tęsknoty autora tekstu za zielonymi polami, przejrzystymi rzekami oraz czystym powietrzem, które zostały skażone w wyniku postępu gospodarczego i technologicznego.

Pod pojęciem powietrza należy rozumieć ogólny skład atmosfery oraz dodatki, które występują w danym miejscu i czasie. Do suplementów tych zalicza się m.in. zanieczyszczenie pyłami zawieszonymi (PM_{10} i $PM_{2,5}$), ozonem troposferycznym (O_3) i dwutlenkiem azotu (NO_2). Zgodnie z danymi Raportu Europejskiej Agencji Środowiska w Europie z powodu zanieczyszczeń powietrza umiera przedwcześnie blisko 500 000 ludzi w ciągu roku, z czego w Polsce jest to ponad 47 000 osób rocznie (EEA, 2016). W ciągu ostatnich kilku lat w kraju nastąpił zauważalny wzrost zainteresowania problemem zanieczyszczenia powietrza (potocznie zwanym „smogiem"). Badania prowadzone w licznych miejscach na świecie, jednoznacznie wskazują na występowanie silnej korelacji między ekspozycją na zanieczyszczenie powietrza a występowaniem negatywnych skutków w zakresie zdrowia (Pope & Dockery 2006; Kelly & Fussell 2011; Krzyżanowski 2016). Co niezwykle istotne, nawet ekspozycja na stosunkowo niskie stężenie zanieczyszczenia powietrza może przyczynić się do zwiększenia umieralności i skrócenia oczekiwanej długości życia (Jędrak et al., 2017). Wśród najbardziej narażonych grup społecznych wskazuje się przede wszystkim dzieci (również w okresie prenatalnym), osoby starsze oraz obarczone chorobami układu krążenia czy oddechowego, o niskim statusie socjoekonomicznym. Pomimo wysokiego, niechlubnego miejsca Polski, w rankingach zanieczyszczenia powietrza krajów członkowskich Unii Europejskiej wydaje się, iż świadomość uwarunkowań, konsekwencji oraz wagi problemu jest wciąż na stosunkowo niskim poziomie. Kuchcik & Milewski (2018) podkreślają szczególne braki merytoryczne w zakresie następstw zdrowotnych narażenia na zanieczyszczenia powietrza zarówno wśród

ogółu społeczeństwa, jak i decydentów (polityków/urzędników), nauczycieli, czy części przedstawicieli środowiska medycznego, podczas gdy problem ten został podniesiony już w pierwszych taktach utworu sprzed 50 lat.

Na betonie kwiaty nie rosną
Twarde bruki nie pachną wiosną
Na kamieniu nic się nie rodzi
Lecz na rodzinie podobno nie szkodzi
Więc zostawmy choć skrawek ziemi
Miejsce dla kwiatów i dla zieleni
I dla zieleni i dla zieleni

W kolejnych wersach tekstu piosenki autor podkreśla, iż „na betonie kwiaty nie rosną". Polemizuje, że fakt ten nie posiada negatywnego wpływu na dobrostan społeczności, a zarazem apeluje o pozostawienie przestrzeni dla przyrody.

Faza suburbanizacji, jako jedna z faz cyklu życia miasta, cechuje się wzrostem liczby ludności na peryferiach, zwłaszcza na terenach okalających ośrodek miejski, podczas gdy w mieście widoczny jest spadek liczby ludności (Skibińska, 2011). Jednym z jej negatywnych przejawów jest *urban sprawl*. Pod tym pojęciem określane są procesy rozlewania się miast, niekontrolowanego rozpraszania zabudowy, głównie strefy podmiejskiej (Lityński & Hołuj, 2015). Jest to niewątpliwie proces o złożonej naturze. Wynika to również z jego społecznego charakteru. Podążając za Włoch-Szymlą (2019), jednym z głównych czynników *urban sprawl* jest chęć poprawy jakości życia, która ma zostać osiągnięta dzięki zamieszkiwaniu w lepszych warunkach (przede wszystkim większy metraż mieszkania) oraz bliżej natury. Należy wskazać, że rozlewanie się miast na obszarze strefy podmiejskiej generuje zarówno koszty jak i korzyści, które mimo licznych, interdyscyplinarnych badań wciąż pozostają trudne do oszacowania (Lityński, 2023).

Procesy przyrodnicze, społeczne i ekonomiczne, które zachodzą w obszarach miejskich oraz ich najbliższym otoczeniu, przyczyniają się do akumulowania negatywnych następstw relacji, jakie zachodzą między podsystemami antropogenicznym i przyrodniczym. W związku z postępującą presją urbanizacyjną obserwuje się niszczenie osnowy ekologicznej, jak również zaplecza rekreacyjno-wypoczynkowego ośrodków miejskich (Kistowski, 2008). Przekształcenia, które zachodzą w użytkowaniu gruntów, wiążą się głównie ze stopniowym zanikiem terenów zielonych z równoczesnym wzrostem powierzchni terenów nieprzepuszczalnych (Podwysocki,

2022). Przekształceniu ulega wiejski charakter przedmieść (Harasimowicz, 2018) oraz fragmentacja rolniczo-leśnego krajobrazu poprzez rozwój zabudowy mieszkaniowej wraz z infrastrukturą towarzyszącą (Hasse & Lathrop, 2003), której elementem jest powstawanie wielkopowierzchniowych sklepów (Smętkowski et al., 2009) czy portów komunikacyjnych (Trzepacz, 2010).

Blisko 70 lat temu w badaniach naukowych zaczęto eksponować negatywne konsekwencje, jakie niesie za sobą zjawisko *urban sprawl*. Obecnie dorobek naukowy w głównej mierze koncentruje się na konsekwencjach ekonomicznych, do których należą m.in. bezpośrednio poniesione straty finansowe oraz wartość utraconego czasu wynikająca z podróży do i z miasta rdzeniowego (Chmielewski et al., 2018; Gibas & Heffner, 2018; Hołuj & Lityński, 2021; Lityński, 2014). Konsekwencje społeczne są w głównej mierze postrzegane z perspektywy zamkniętego charakteru zabudowy nowych osiedli deweloperskich oraz niskiego stopnia zaangażowania społecznego ludności napływowej (Stelmaszewska, 2020). Ekologiczne konsekwencje rozpatrywane są powszechnie w kontekście rosnącego zapotrzebowania na podróżowanie transportem indywidualnym, co implikuje wzmożony hałas, a także emisję spalin i gazów cieplarnianych (także z uwagi na utrudniony dostęp rozproszonej zabudowy do ciepła systemowego; Kuchcik & Milewski, 2018), co przyczynia się do wzrostu zanieczyszczenia powietrza, wód, czy gleby (Wang et al., 2017) oraz zmian klimatu (Esfandeh et al., 2022; Noworól et al., 2022; Rosham et al., 2010). Zjawisko *urban sprawl* oddziałuje na środowisko przyrodnicze przede wszystkim poprzez: zmniejszenie zasobów w postaci terenów rolnych, leśnych i innych obszarów o charakterze półnaturalnym, wzrost zanieczyszczenia powietrza, gleb, roślinności i wody oraz fragmentację ekosystemów i degradację krajobrazu (Cieszewska, 2019).

Bądź zdrowa cywilizacjo
Ty jesteś od nas mądrzejsza
Gdy tak nas trujesz z wielką gracją
Ty Borgia lukrecjo
Perspektyw tyle odsłaniasz
I do postępu nakłaniasz
Lecz sama z bólu się słaniasz
Może witamin Ci brak

Kolejna ze zwrotek nakłania do refleksji nad pojęciami rozwoju i postępu cywilizacyjnego, bowiem im większy jest postęp naukowo-techniczny, tym większe stają się możliwości do ingerowania człowieka m.in. w układy ekologiczne, co z kolei

przyczynia się do potencjalnych zmian, które mogą się obrócić przeciw niemu. „Klasycznym" przykładem w tym zakresie są zmiany klimatyczne.

W latach 2010-2011 w Kopenhadze trzykrotnie odnotowano występowanie deszczów nawalnych, czyli krótkotrwałych i intensywnych ulew. Opady przyczyniły się do zniszczenia infrastruktury miasta powodując straty, które oszacowano na miliard euro (Konieczny, 2023). Zdarzenia te stanowiły wyzwanie dla samorządu lokalnego, który przygotował plan zarządzania ryzykiem deszczów nawalnych. W celu zmniejszenia wrażliwości na intensywne opady Urząd Miasta Kopenhagi zainicjował projekt pn. „Park miejski – recepta na oberwanie chmury" (Skybrudskvarteret). Park został zrealizowany w dzielnicy Klimakvar, która w wyniku procesów urbanizacji przeobraziła się z obszaru peryferyjnego w towarzyskie centrum. Przystosowanie miasta do zmian klimatu nastąpiło poprzez modernizację znajdującego się w dzielnicy parku, tak aby w przypadku wystąpienia obfitych opadów pełnił on funkcję zbiornika retencyjnego. Zabieg ten chroni przed podtopieniami ulic oraz infrastrukturę miejską. Poza faktem, iż realizacja założeń inwestycji stała się odpowiedzią na postępujące zmiany klimatyczne, stworzono przestrzeń, która stanowi również miejsce spotkań lokalnej społeczności (Winkowska, 2021).

Na betonie kwiaty nie rosną
Twarde bruki nie pachną wiosną
Na kamieniu nic się nie rodzi
Lecz na rodzinie podobno nie szkodzi
Więc zostawmy choć skrawek ziemi
Miejsce dla kwiatów i dla zieleni
I dla zieleni i dla zieleni

Autor tekstu ponownie apeluje o pozostawienie przestrzeni dla zieleni.

Krajobraz składa się z wielu różnorodnych rodzajów użytkowania terenu (Staniak, 2009). Jak wskazują badania, zieleń jest czynnikiem, który znacząco poprawia postrzeganie krajobrazu. Tyczy się to zarówno dzielnic mieszkaniowych, jak i terenów pełniących funkcje przemysłowe. W zakresie tym pozytywnie oddziałują przede wszystkim niewielkie powierzchniowo tereny zieleni wysokiej bądź pnącej. Pełnią one rolę buforów oddzielających miejsca zamieszkania czy rekreacji od dróg i arterii. Wpływają pozytywnie zarówno na filtrowanie zanieczyszczeń komunikacyjnych jak również akustykę i poziom hałasu (Pielesiak, 2017). Wyszczególnione przez Chojecką (2014) funkcje zieleni, tj. rekreacyjno-wypoczynkowa,

zdrowotna, estetyczna czy dydaktyczna odnoszą się zarówno do kondycji psychicznej oraz fizycznej mieszkańców. Jednak, aby obszary zieleni mogły spełniać swoje zadania dla lokalnej społeczności, istotny jest odpowiedni stan ich utrzymania. Przykładowo, mieszkańcy Brukseli, miasta z relatywnie niewielką ilością zieleni, w badaniach ankietowych pozytywnie wyrażali się na temat ich ilości i jakości w swoim otoczeniu. Z kolei wyniki podobnego kwestionariusza dla Bratysławy (fotografie 1 i 2), posiadającej stosunkowo duże ilości terenów zieleni, ukazały niski poziom satysfakcji mieszkańców w zakresie jakości miejskich przestrzeni zielonych (Ryńska, 2011).

Fotografie 1 i 2. Tereny zieleni w Bratysławie, Słowacja

Źródło: praca własna (2022).

Dogęszczanie tkanki urbanistycznej przekłada się na stopniowe ograniczenie dostępności terenów przyrodniczych dla mieszkańców. Może to negatywnie wpływać na poziom ich życia. W przypadku niektórych miast sytuacja ta znajduje odbicie w ujemnych wartościach salda migracji – więcej osób decyduje się przenieść na tereny wiejskie, zlokalizowane w relatywnie niewielkiej odległości od miasta rdzeniowego. Powszechnie pożądana staje się niezabudowana przestrzeń oraz dostęp do czystego środowiska. To właśnie czynniki takie jak możliwość obcowania z przyrodą w sąsiedztwie swojego miejsca zamieszkania składają się na całokształt postrzegania jakości życia w danej jednostce (Michniewicz-Ankiersztajn, 2014). Zwiększenie powierzchni obszarów zieleni stanowi jeden z czynników, który

pozytywnie wpływa także na mikroklimat i może przyczynić się do poprawy niekorzystnych tendencji związanych z zanieczyszczeniem powietrza atmosferycznego (Bartnicka & Ullman, 2009). Poza poprawą ogólnej jakości powietrza, tereny zieleni mogą przekładać się w pozytywny sposób na zmniejszanie zjawiska miejskiej wyspy ciepła oraz negatywnego wpływu wysokich temperatur (Ryńska, 2011). Warto podkreślić, że większość dostępnych opracowań, w zakresie dostępności terenów zieleni, koncentruje się na tematyce zieleni w kontekście jakości życia na terenach miejskich (Bartnicka & Ullman, 2009; Biernacka, 2020; Michniewicz-Ankiersztajn, 2014). Funkcjonuje pogląd, iż ze względu na powszechny, szeroki dostęp do przestrzeni otwartych na terenach pozamiejskich przestrzenie te nie wpływają w znacznym stopniu na poziom i jakość życia ich mieszkańców (Pielesiak, 2017). Natomiast chaotyczne dogęszczanie zabudowy w myśl koncepcji miasta kompaktowego w mediach społecznościowych, publicystyce oraz literaturze naukowej i eksperckiej utożsamiane jest m.in. z pojęciem „patodeweloperki". Odnosi się ono do rodzaju przestrzeni „od-społecznionej" (Wojtkun, 2021). Wśród przejawów patodeweloperki wymienia się aspekty tj.: sprzedaż apartamentów o metrażu poniżej 25 m^2; mieszkań, które nie spełniają wymogów nasłonecznienia; budynków oddalonych od usług publicznych, które nie posiadają wspólnej przestrzeni, w tym terenów zieleni; brak zieleni wysokiej, czy manipulowanie miejscami uznawanymi za przestrzeń biologicznie czynną (Sobolak, 2021; Karmiłowicz, 2021).

Warto wspomnieć 2020 r., kiedy społeczności lokalne oraz globalna, zarówno zamieszkujące miasta, jak i tereny wiejskie, stanęły przed szeregiem restrykcji w znacznym stopniu ograniczających ich mobilność. Przeprowadzone w początkowych miesiącach pandemii badania w Stanach Zjednoczonych wykazały, iż 26% mieszkańców miast, którzy nie odwiedzali wcześniej obszarów przyrodniczych, postanowiło wykorzystać tę formę spędzania wolnego czasu (Nauka w Polsce, 2023). Zwiększone wykorzystanie obszarów zieleni przekłada się również na wzrost priorytetu zieleni jako usługi, którą zdaniem mieszkańców miast objętych badaniem władze powinny oferować społeczeństwu (Fransen et al., 2020).

Apel dotyczący pozostawienia „choć skrawka zieleni" można także rozpatrywać w kontekście kształtowania postaw proekologicznych. Dzieje się to m.in. poprzez akcje i przedsięwzięcia w zakresie propagowania ochrony środowiska (Ziernicka-Wojtaszek, 2011). Ten „obywatelski sektor" działań wyróżnia się brakiem celów zarobkowych oraz dobrowolnością. Działalność organizacji pozarządowych jest prawem, które zostało zapisane w Europejskiej Konstytucji Praw Człowieka oraz jest zapisane w konstytucjach państw członkowskich UE (Dworak, 2015). Jako

główny cel akcji wskazuje się w szczególności uwrażliwienie społeczeństwa na zagadnienia i problemy poruszanego tematu, w tym przypadku związane z ekologią i ochroną środowiska. Wśród działań artystycznych, które traktują o środowisku – oprócz poezji, muzyki, czy twórczości malarskiej – wskazać można także instalacje oraz happeningi (Worłowska, 2011). Przykładem proekologicznego działania w sektorze obywatelskim jest np. manifest ekologiczny w centrum Krakowa przedstawiony na fotografii 3. Luka w wybrukowanej nawierzchni jednego z głównych węzłów komunikacyjnych miasta została wykorzystana przez aktywistów jako miejsce do nasadzenia drobnych roślin wraz z apelem „Ogrodzie zastąp kostkę na przekór modzie". Odzwierciedla to oczekiwania ekologiczne mieszkańców miasta w zakresie wysokich walorów przyrodniczych, które nie są w wystarczającym stopniu docenione, chronione oraz w sposób zrównoważony uwzględniane w planach rozwojowych Krakowa (Atmoterm, 2012).

Fotografia 3. Manifest ekologiczny w centrum Krakowa

Źródło: praca własna (2023).

Krajobrazy kulturowe powstają w wyniku przemian historycznych, które przez dziesięciolecia kształtowały osiedla ludzkie, czynniki przyrodnicze oraz sytuację społeczno-ekonomiczną. Są one postrzegane w układach strukturalnych, na które składają się m.in. walory ekologiczne, kulturowe, czy architektoniczne (Cavallo et al., 2010). Dzięki sięganiu do wzorców krajobrazowych możliwe jest kultywowanie tradycji

danego miejsca. Buduje to niepowtarzalny charakter i unikatowość pewnych przestrzeni, będących elementarnym składnikiem tożsamości miejsca. O lokalnym duchu, charakterze, genius loci danej przestrzeni decyduje szereg czynników, tj. charakterystyczne budowle, pomniki, panorama, sztuka uliczna czy przyroda (Jarecka-Bidzińska, 2017). Geografowie oraz architekci krajobrazu postrzegają krajobraz miejski jako jeden z wariantów krajobrazu kulturowego, który przejawia się poprzez porządek urbanistyczny, zespoły architektoniczne oraz tereny zieleni (Studia Krajobrazowe, 2024). Jak wskazuje Czarnecki (1985, s. 5), „zieleń w mieście jest jednym z zasadniczych elementów krajobrazu kulturowego. Umiejętne planowanie krajobrazu jest wyrazem kultury tak projektanta, jak i środowiska społecznego, w którym wyrósł i dla którego tworzy. Kultury jednak nie można planować. Kultura narasta biologicznie w czasie – jak drzewa, które rosną wolno, zanim stworzą las". Tereny zieleni, o pozostawienie których apeluje autor analizowanego tekstu kultury, pełnią więc istotną rolę także w budowaniu tożsamości miejsca czy symbolu danego miasta, tak jak w przypadku parku olimpijskiego w Monachium (fotografia 4), w którym zlokalizowany został zespół obiektów sportowych wzniesionych na potrzeby Letnich Igrzysk Olimpijskich w 1972 r. (Polski Komitet Olimpijski, 2023).

Fotografia 4. Olympiapark München, Niemcy

Źródło: praca własna (2023).

Centralnym punktem parku jest arena igrzysk, która uważana jest za jeden z bardziej śmiałych architektonicznie obiektów olimpijskich. Otto Frei zaprojektował dach areny w taki sposób, aby przywodziła na myśl Alpy oraz – z uwagi na użycie przejrzystego materiału – symbolizowała nowe i demokratyczne społeczeństwo niemieckie (Dadura, 2021). Dzieła architektoniczne od zarania dziejów stanowiły wizytówki miast i państw, społeczeństw i kultur (Madurowicz, 2008). Wizerunek miasta może być zatem również oceniany przez pryzmat struktury terenów zieleni, na którą składają się parki, skwery i bulwary o różnym przeznaczeniu i stopniu zainwestowania. W literaturze podkreśla się, iż dla właściwej percepcji zieleni, jako części składowej krajobrazu historycznego i współczesnego, znaczenie mają nawet pojedyncze nasadzenia drzew czy krzewów (Zachariasz, 2015), a zielona architektura może stanowić najbardziej twórczy element współczesnych miast (Kleszcz & Soberajewicz, 2017).

Istotnym kryterium oceny walorów krajobrazowych są tereny zieleni urządzonej, które kształtują przestrzeń. Ich stan oraz stopień urządzenia postrzegane są jako mierniki rozwoju cywilizacyjnego oraz poziomu życia. Odbiorca ocenia tereny zieleni poprzez indywidualne cechy danego terenu. Różnorodne formy zieleni odzwierciedlają tożsamość danego miasta, nierzadko opowiadając nierozerwalnie związaną z danym terenem historię (Zachariasz, 2015). Przykład mogą stanowić tereny zieleni w brazylijskim mieście Kurytyba. W przeszło 330-letniej historii miasta wyróżniają się dwa okresy boomu imigracyjnego. Lata 50. XIX w. oraz lata 40. XX w. przyczyniły się do znacznego wzrostu liczby ludności wskutek pojawienia się wielu emigrantów z Europy, w tym również z Polski (Skarzyńska, 2013). Tereny zieleni w dzisiejszej Kurytybie odzwierciedlają tę burzliwą historię i spełniają przy tym ważną rolę społeczną, bowiem ich przestrzenie dedykowane są różnym grupom etnicznym oraz imigrantom. Dokonano tego poprzez wydzielenie intymnych przestrzeni, które poprzez zastosowaną roślinność czy charakterystyczną kolorystykę odwołują się do różnych szerokości geograficznych mniejszości narodowych licznie zamieszkującym miasto (Rabinovitch, 1992).

Wnioski i podsumowanie

W wyniku postępującej presji urbanizacyjnej w skali globalnej obserwowane jest niszczenie osnowy ekologicznej obszarów miejskich. Ciągłe przekształcenia struktury użytkowania gruntów implikują systematyczny zanik terenów zieleni oraz wzrost powierzchni zabudowanych. Kategoria przestrzeni, w tym wypadku rozumianej jako przestrzeń geograficzna, ściśle wiąże się z konstruowaniem tożsamości miejsca oraz wytwarza indywidualne i zbiorowe doświadczenia, które wynikają z obcowania w niej. Postęp technologiczny jest przedstawiany jako

szansa na rozwój i lepszą jakość życia, jednakże bezrefleksyjne podążanie w kierunku nowoczesności może budzić wśród mieszkańców miast uczucie tęsknoty za bodźcami takimi jak kształty, kolory i zapachy żywej roślinności.

Tęsknota i potrzeba obcowania z naturą wpisana jest w liczne teksty kultury, m.in. przytoczony tekst piosenki „Na betonie kwiaty nie rosną". Autor jej tekstu kilkukrotnie apeluje o pozostawienie miejsca dla zieleni w życiu nowoczesnego człowieka. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, iż ten utwór muzyczny, powstał w 1969 r. i pomimo upływu lat pozostaje aktualny. Ekspansja urbanizacyjna stanowi obecnie jedno z najpoważniejszych zagrożeń dla środowiska przyrodniczego. Lata 50. XX w., to m.in. moment kiedy rozpoczęto budowę zaprojektowanego od podstaw miasta proletariackiego – Nowej Huty (obecnie północno-wschodniej części Krakowa). Projekt opierał się silnie na głównych cechach realizmu socjalistycznego. Osiedla mieszkaniowe wydzielono na zasadzie tzw. jednostek mieszkaniowych z półprywatnymi przestrzeniami silnie nasyconymi zielenią (Zieliński, 2010). Czas powstania tekstu piosenki to więc lata charakteryzujące się z jednej strony rabunkową gospodarką terenów cennych przyrodniczo, a z drugiej strony dążeniem do planowania sporej ilości terenów zieleni w nowozakładanych dzielnicach, jak w przypadku Nowej Huty. Natomiast obecnie sytuacja wydaje się pogarszać. Decyzje odnośnie sposobów gospodarowania przestrzeniami publicznymi często nie są podejmowane z poszanowaniem terenów czynnych biologicznie, które postrzegane są jako problematyczne i kosztowne w utrzymaniu. Rozwój miast w głównej mierze można określić jako chaotyczny i nieplanowany, a przestrzenie publiczne są szczelnie betonowane. Mencwel (2020) stworzył przegląd działań, prowadzonych pod mianem „rewitalizacji" polskich miast i miasteczek. W ich wyniku zieleń miejska jest zastępowana betonem oraz kostką brukową. Zamiast „kompleksowego procesu wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych poprzez działania całościowe, integrujące interwencję na rzecz społeczności i lokalnej, który zakłada optymalne wykorzystanie specyficznych uwarunkowań danego obszaru oraz wzmacnianie jego lokalnych potencjałów" (Ustawa, 2015) od czasu wejścia Polski do Unii Europejskiej ambicje lokalnych władz dotyczą w głównej mierze flagowych inwestycji, tj. rewitalizacje rynków i placów miejskich, gdzie jedną z pierwszych prac stanowi wycinka drzew. Wśród przykładów można wskazać, m.in. rewitalizację w Paczewie, Bartoszycach, Krzeszowicach czy Skierniewicach. Mając na względzie powyższe, pomimo upływu lat oraz sukcesywnego powiększania dorobku naukowego w zakresie szeroko rozumianej gospodarki przestrzennej oraz ochrony środowiska, sytuacja polskich miast nie ulega poprawie, a apel zawarty w tekście analizowanego utworu pozostaje wciąż aktualny.

Spostrzeżenia występujące w przeanalizowanym tekście kultury są więc zbieżne z nurtami widocznymi w badaniach łączących jakość życia z dostępnością terenów zieleni dla lokalnych społeczności oraz pozostają aktualne z punktu widzenia decyzji planistycznych podejmowanych przez włodarzy polskich miast i miasteczek. Tereny te nie tylko zapewniają bioróżnorodność czy miejsca do odpoczynku, ale również budują niepowtarzalny charakter miast, odwołując się jednocześnie do historii i przeżyć ludności zamieszkującej dane terytorium.

Bibliografia

Atmoterm (2012). Diagnoza stanu środowiska miasta Krakowa (Etap 2) Załącznik 11.2. do Programu ochrony środowiska dla miasta Krakowa na lata 2012–2015 z uwzględnieniem zadań zrealizowanych w 2011 roku oraz perspektywą na lata 2016–2019. Kraków: Urząd Miasta Krakowa.

Cieszewska, A. (2019). Green belts: Zielone pierścienie wielkich miast. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie SEDNO.

Bartnicka, M., & Ullman, I. (2009). Wykorzystać wszystkie atuty zieleni. Architectuae et Artibus, 1(2), 17–22.

Biernacka, M. (2020). Przegląd i ocena wybranych wskaźników dostępności i atrakcyjności miejskich terenów zieleni. Acta Universitatis Lodziensis Folia Oeconomica, 2(346), 53–70. https://doi.org/10.18778/0208-6018.347.04

Cavallo, A., Marino, D., & Marrucci, V. (2010). The traditional agrarian landscape: the role of cultural landscapes between human factors and environment al characters. Cultural Landscape, 17(6), 51–59.

Chmielewski, T. J., Śleszyński, P., Chmielewski, S., & Kułak, A. (2018). Ekologiczne i fizjonomiczne koszty bezładu przestrzennego. Warszawa: Polska Akademia Nauk.

Chojecka, A. (2014). Znaczenie terenów zielonych w przestrzeni publicznej oraz ich wpływ na jakość życia miejskiego. Rynek-Społeczeństwo-Kultura, 1(9), 48–54.

Czarnecki, W. (1968). Planowanie miast i osiedli: Krajobraz i tereny zielone. Warszawa–Poznań: PWN.

Dadura, R. (2021.08.06). Olimpijska architektura. Dostęp dnia 2023.10.10 ze źródła https://www.national-geographic.pl/artykul/niezwykla-architektura-olimpijskich-obiektow#los-angeles-colliseum

Dworak, M. (2015). Rola Europejskiego Centrum Ekologicznego i innych organizacji pozarządowych w kształtowaniu systemu ochrony środowiska w Polsce. Ecological Safety as the Basis of Sustainable Development. European Experience and Perspectives, 198–200.

EEA (2016). Air quality in Europe – 2016 Report No 28/2016. Kopenhaga: European Environment Agency.

Esfandeh, S., Danehkar, A., Salmanmahiny, A., Sadeghi, S. M., & Marcu, M. V. (2022). Climate Change Risk of Urban Growth and Land Use/Land Cover Conversion: An In Depth Review of the Recent Research in Iran. Sustainability, 14(1). https://doi.org/10.3390/su14010338

Fiedorczuk, J., & Beltrán, G. (2020). Ekopoetyka/Ecopoetica/Ecopoetics. Warszawa: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego.

Fransen, K., da Schio, N., Phillips, A., Roitsch, D., Derks, J., & De Vreese, R. (2020). Clearing House Project. Dostęp dnia 2023.07.07 ze źródła http://clearinghouseproject.eu/2020/07/23/green-spaces-urban-forests-during-the-covid-19 pandemic/

Gibas, P., & Heffner, K. (2018). Społeczne i ekonomiczne koszty bezładu przestrzeni– osadnictwo obszarów wiejskich. Studia KPZK PAN, 182, 163–195.

Halber, A. (2014.06.15). Na betonie kwiaty nie rosną. Dostęp dnia 2024.01.01 ze źródła: https://www.pressreader.com/poland/angora/20140615/282406987411895

Harasimowicz, A. (2018). Suburbanizacja a rola terenów otaczających miasto – ujęcie teorytyczne. Studia Miejskie, 29, 115–130. https://doi.org/10.25167/sm2017.029.08

Hasse, J., & Lathrop, R. G. (2003). Land Resource Impact Indicators of Urban Sprawl. Applied Geography, 23, 159–175. https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2003.08.002

Hołuj, A., & Lityński, P. (2021). Ekonomiczne konsekwencje żywiołowej suburbanizacji. [w:] P. Śleszyński, M. J. Nowak, P. Legutko-Kobus, A. Hołuj, P. Lityński, A. Jadach-Sepioło, & M. Blaszke, Suburbanizacja w Polsce jako wyzwanie dla polityki rozwoju. Warszawa: Studia KZPK PAN, 91–123.

Jarecka-Bidzińska, E. (2017). Warszawska Praga – szukanie tożsamości. Zeszyty Naukowe Uczelni Vistula, 53(2), 81–98.

Jędrak, J., Konduracka, E., Badyda, A. J., & Dąbrowiecki, P. (2017). Wpływ zanieczyszczeń powietrza na zdrowie. Kraków: Krakowski Alarm Smogowy.

Karmiłowicz M. (2021.08). Budownictwo wielorodzinne – w kierunku progresu czy regresji? Dostęp dnia 2022.07.09. ze źródła https://promovendi.pl/wp-content/uploads/2021/08/Karmilowicz-Marta.pdf

Kelly, F., & Fussell, J. (2011). Air pollution and airway disease. Clinical & Experimental Allergy, 41(8), 1059–1071. https://doi.org/10.1111/j.1365-2222.2011.03776.x

Kibow, K. (2014.02.04). Na betonie kwiaty nie rosną. Dostęp dnia 2023.09.08 ze źródła https://www.youtube.com/watch?v=fDieVJfh_jw

Kistowski, M. (2008). Niezrównoważony rozwój aglomeracji trójmiejskiej – problemy i perspektywy. Problemy Ekologii Krajobrazu, 22, 211–221.

Kleszcz, J., & Sobierajewicz, P. (2017). Architektura zielona-wymóg czy przeznaczenie współczesnych miast zrównoważonych? Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, 62, 57–75.

Konieczny, R. (2023.02.17). Oberwanie chmury, czyli miejska choroba leczona inżynierią. Dostęp dnia 2023.11.17 ze źródła https://mokrarobota.com/2017/11/01/oberwanie-chmury-czyli-miejska-choroba-leczona-inzynieria/

Kuchcik, M., & Milewski, P. (2018). Zanieczyszczenie powietrza w Polsce – stan, przyczyny, skutki. Studia KPZK PAN, 182, 341–364.

Krzyżanowski, M. (2016). Wpływ zanieczyszczenia powietrza pyłami na układ krążenia i oddychania. Lek Wojskowy, 1, 17–22.

Lityński, P. (2014). Ekonomiczne konsekwencje przestrzennej decentralizacji i centralizacji miasta na podstawie literatury zagranicznej. Zeszyty Naukowe Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, 12(936), 45–61. https://doi.org/10.15678/ZNUEK.2014.0936.1204

Lityński, P. (2023). Living in sprawling areas: a cost-benefit analysis in Poland. Journal of Housing and the Built Environment, 38, 1069–1096. https://doi.org/10.1007/s10901-022-09986-6

Lityński, P., & Hołuj, A. (2015). Profil gospodarstw domowych generujących zjawisko urban sprawl na przykładzie wybranego obszaru Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego. Studia KPZK PAN, 161, 402–414.

Madurowicz, M. (2008). Turystyka architektoniczna. Architektura – Murator, 6.

Mencwel, J. (2020). Betonoza. Jak się niszczy polskie miasta. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.

Michniewicz-Ankiersztajn, H. (2014). Rola zieleni w kształtowaniu przestrzeni miast europejskich w kontekście jakości życia ich mieszkańców. Journal of Health Sciences, 4, 130–140.

Nauka w Polsce PAP. (2020.12.24). Podczas pandemii wzrosło zainteresowanie przyrodą. Dostęp dnia 2023.07.11 ze źródła https://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C85482%2Cpodczas-pandemii-wzroslo-zainteresowanie-przyroda.html

Noworól, A., Kopyciński, P., Hałat, P., Salamon, J., & Hołuj, A. (2022). The 15-Minute City – The Geographical Proximity of Services in Krakow. Sustainability, 14(12). https://doi.org/10.3390/su14127103

Obserwatorium Językowe Uniwersytetu Warszawskiego. (2019.07.16). Betonoza. Dostęp dnia 2024.01.04 ze źródła: https://nowewyrazy.uw.edu.pl/haslo/betonoza.html

Pielesiak, I. (2017). Tereny zieleni w gminie miejsko-wiejskiej Stryków i ich wpływ na jakość życia mieszkańców. Space-Society-Economy, 21, 51–71. https://doi.org/10.18778/1733-3180.21.03

Podwysocki, K. (2022). Konsekwencje urbanizacji dla środowiska. Kosmos. Problemy nauk biologicznych, 71(1), 13–20. https://doi.org/10.36921/kos.2022_2807

Polski Komitet Olimpijski. Igrzyska XX Olimpiady Monachium 1972. Dostęp dnia 2023.07.12 ze źródła: https://olimpijski.pl/igrzyska_letnie/monachium-1972/

Pope III, A., & Dockery, D. (2006). Health effects of fine particulate air pollution: lines that connect. Journal of the air & waste management association, 56(6), 709–742. https://doi.org/10.1080/10473289.2006.10464485

Rabinovitch, J. (1992). Curitiba: towards sustainable urban development. Environment and Urbanization, 4(2), 62–73. https://doi.org/10.1177/095624789200400206

Roshan, G. R., Shahraki, Z. S., Sauri, D., & Borna, R. (2010). Urban sprawl and climate changes in Tehran. Iranian Journal od Environmental Health Science & Engineering, 7(1), 43–52.

Ryńska, E. (2011). Zapewnienie jakości życia w przestrzeni zurbanizowanej. Problemy Rozwoju Miast, 3–4, 55–64.

Skarzyńska, B. (2013). Przebudowa struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta Kurytyba w Brazylii. Przegląd budowlany, 3, 161–164.

Skibińska, E. (2011). Miasto jako przestrzeń edukacyjna. Edukacja Dorosłych, 2(65), 19–31.

Słownik Języka Polskiego PWN. Tereny zielone. Dostęp 2023.07.11 ze źródła: https://sjp.pwn.pl/slowniki/tereny%20zielone.html

Smętkowski, M., Jałowiecki, B. & Gorzelak, G. (2009). Obszary metropolitalne w Polsce – diagnoza i rekomendacje. Studia Regionalne i Lokalne, 1(35), 52–73.

Sobolak, J. (2021.12.20). Patodeweloperka przenosi się poza miasta i na rynek wtórny „Wynik chciwości". Dostęp dnia 2024.01.03 ze źródła: https://wyborcza.biz/biznes/7,147758,27894721,patodeweloperka-przenosi-sie-poza-miasta-chciwosc-nie-ma-granic.html

Staniak, M. (2009). Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w aspekcie środowiskowym. Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie, 9(3), 187–194.

Stelmaszewska, N. (2020). Konsekwencje suburbanizacji dla miast i stref podmiejskich w świetle literatury krajowej i zagranicznej. Problemy Rozwoju Miast, 66, 25–34. https://doi.org/10.2478/udi-2020-0008

Studia Krajobrazowe. Krajobraz miejski. Dostęp dnia 2024.01.03 ze źródła: http://studiakrajobrazowe.amu.edu.pl/vocabulary/krajobraz-miejski

Trzepacz, P. (2010). Autostrady i porty lotnicze w kształtowaniu przestrzeni miejskiej i podmiejskiej. Studia Miejskie, 2, 153–165.

Ustawa (2004). Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. 2022 poz. 916 ze zm.).

Ustawa (2015). Ustawa z dnia 9 października 2015 r. o rewitalizacji (tj. Dz.U. 2021 poz. 485).

Wang, H., Shi, Y., Zhang, A., Cao, Y., & Liu, H. (2017). Does Suburbanization Cause Ecological Deterioration? An Empirical Analysis of Shanghai, China. Sustainability, 9. https://doi.org/10.3390/su9010124

Winkowska, J. (2021). Analiza wdrożeń smart city w Polsce i na świecie. Akademia Zarządzania, 5(3), 207–224.

Wojtkun, G. (2021). Epidemiczne determinanty w mieszkalnictwie. Przestrzeń i Forma, 47, 9–28. https://doi.org/10.21005/pif.2021.47.A-01

Worłowska, M. & Marko-Worłowska, M. (2011). Problemy ekologiczne w zielonej architekturze miasta. Proceedings of ECOpole, 5(1), 342–347.

Włoch-Szymla, A. (2019). Urban sprawl and smart growth versus quality of life. Technical Transactions, 116(12), 85–98. https://doi.org/10.4467/2353737XCT.19.131.11497

Zachariasz, A. (2006). Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych. Kraków: Wydawnictwo PK.

Zieliński, M. (2010). Nowa Huta-miasto zielone, miasto socrealistyczne-koncepcja architektoniczno krajobrazowej rewitalizacji centrum Nowej Huty. Przestrzeń i Forma, 13, 293–310.

Ziernicka-Wojtaszek, A. (2011). Kształtowanie się postaw ekologicznych na przykładzie studentów Wydziału Rolniczo-Ekonomicznego UR w Krakowie. Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, 2, 225–233.

Zachariasz, A. (2015). Zieleń jako element tożsamości krajobrazu miasta, na przykładzie Krakowa. Tożsamość krajobrazu – O dziedzictwie przeszłości w krajobrazie, 2, 79–96.